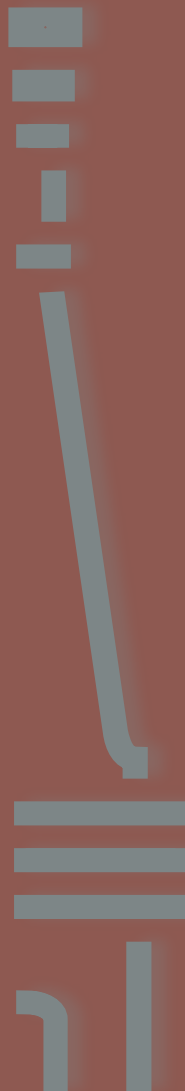

GRACIA LÓPEZ PATIÑO
PEDRO VERDEJO GIMENO

Fumerals d'Aldaia

Gracia López Patiño. Doctorada en Arquitectura per la Universitat Politècnica de València amb una tesi sobre fumerals industrials de fàbrica de rajola a la Comunitat Valenciana i sud-est espanyol. Va obtenir menció especial de tesi en els premis EstudiVLC 2014 de la Fundació Inndea. Professora del Departament de Construccions Arquitectòniques, està adscrita a l'Institut de Restauració del Patrimoni. Va ser cofundadora en 2014 de l'Associació de Patrimoni Industrial Valencià (APIVA), amb el càrrec actual de secretària. Ha impartit diverses conferències i ha participat com a comunicant en congressos nacionals i internacionals, publicant en revistes d'impacte. Manté actiu un bloc sobre fumerals industrials de rajola (www.bloggracia.wordpress.com), consultat per internautes de tot el planeta.

Pedro Verdejo Gimeno. Enginyer Tècnic Industrial, Arquitecte Tècnic i Dr. Arquitecte. Màster en Conservació i Intervenció en el Patrimoni Arquitectònic. Especialitzat en patrimoni, en la seua pràctica professional destaquen les intervencions com a part de l'equip multidisciplinari en la Llotja dels Mercaders i les Torres de Quart de València. La seua relació amb el patrimoni industrial ve marcada per la temàtica ferroviària de la seua tesi doctoral. Membre des de la seua fundació d'APIVA, comparteix investigació, articles i comunicacions amb Gracia López.

Col·lecció Llotgeta de Patrimoni Local

3

GRACIA LÓPEZ PATIÑO
PEDRO VERDEJO GIMENO

Fumerals d'Aldaia

Edita: Ajuntament d'Aldaia

Alcalde: Guillermo Luján Valero

© Del text: Gracia López Patiño i Pedro Verdejo Gimeno

© D'aquesta edició: Ajuntament d'Aldaia / Servei de Cultura-MUPA

Coordinació editorial: M. Francisca López Sanchis
i Francesc Martínez Sanchis

Correcció lingüística: Oficina de Promoció del Valencià

Traducció a l'anglès: Robert Peat

Disseny: Collage-no coop.v. (València)

Fotografies: Gracia López Patiño

Impressió: Romeu imprenta

Dipòsit legal: V-2060-2018

ISBN: 978-84-09-03852-7

SUMARI

Introducció	10
1. Els funerals industrials de rajola	16
1.1. Característiques dels funerals industrials de rajola d'Aldaia	16
1.2. Un passeig pels funerals aldaiers	24
Fumeral del rajolar de Cayetano Cánoves	24
Fumeral de la rajoleria de Vicente Olmos	26
Fumeral de la rajoleria La Cautiva (o del Bollo)	28
Fumeral de l'empresa de fustes Sal y Compañía	30
Fumeral de la rajoleria d'Aleix	32
Fumeral de l'Alqueria Dolores	34
Fumeral del rajolar Llombay Cooperativa o Cerámica Aldayense	36
2. Patrimoni del fum aldaier desaparegut	38
Fumeral de la fàbrica de Custodio Camp	39
Fumeral de la fàbrica Muebles Mocholí	40
Fumeral del rajolar Petra	41
3. Catàleg de funerals industrials de rajola	42
Bibliografia i fonts	47
Sinopsi castellà	49
Sinopsi anglès	51

Guillermo Luján Valero
Alcalde d'Aldaia

Empar Folgado i Ros
Regidora de Cultura, Benestar Social
i Promoció Lingüística

Rajolar d'Aleix al capvespre

El fumeral industrial de rajola han quedat plantats al nostre paisatge com a pinacles gegants perfilant el cel d'Aldaia. Són un testimoni material dels inicis de la industrialització, un clar exemple de patrimoni cultural industrial que cal conservar. Actualment estan protegits per la legislació valenciana com a Béns de Rellevància Local, ja que posseeixen un substancial valor històric, tecnològic, social i arquitectònic.

Actualment queden set xemeneies en peus a Aldaia, de les quals sis pertanyen a antics rajolars hui desapareguts. Són els fumerals de les rajoleries de Cayetano Cánoves, Vicente Olmos, La Captiva (o del Bollo), Aleix, l'Alqueria Dolores i Cerámica Aldayense. A més del fumeral de l'empresa fustera Sal y Companyia.

La utilitat dels fumerals dels rajolars la coneguem. Possibilitaven el tir necessari per a avivar el foc dels forns de cocció de rajoles, elevant a l'atmosfera els fums tòxics produïts durant el seu prolongat temps de funcionament. Per això estaven ubicats a la perifèria urbana. L'altura dels fumerals aldaiers és considerable, alguns superen els trenta metres, donat la gran tirada que necessitaven per a coure milers de tones de rajoles.

La publicació *Fumerals d'Aldaia*, de Gracia López i Pedro Verdejo, aporta informació detallada sobre les característiques arquitectòniques d'aquests colossos de rajola, vius exemples d'arqueologia industrial. Els autors fan un diagnòstic necessari sobre les patologies constructives i estructurals que pateixen. L'obra és un catàleg imprescindible que il·lustra amb profusió fotogràfica les tècniques de construcció dels fumerals, en les seues parts fonamentals: la base, el fust i la corona. Reflecteix, a més, el naixement dels processos industrials dels rajolars i fa una reflexió indispensable per a la seua conservació.

Els fumerals aldaiers, construïts en diferents dècades del segle xx, posseeixen un fust de secció transversal octogonal, característic del fumeral típic de l'escola valenciana. La major part dels nostres fumerals que es mantenen formaven part de rajolars industrials dotats de forns Hoffman de grans dimensions, d'aproximadament 50x9 metres, amb planta rectangular exterior i forma semicircular a l'interior. L'expansió urbana de València va afavorir el naixement de rajoleries industrials als pobles del voltant, sent Aldaia un dels municipis de l'Horta Sud amb més instal·lacions rajoleres.

Estudiar, catalogar, difondre i omplir de contingut els coneixements, la memòria i les imatges dels antics fumerals d'Aldaia són fonamentals per fer créixer el sentir d'un poble. Fumerals avui sense fum, altius i dispersos, és preserven com a tòtems, com a bells records del nostre passat industrial més tradicional.

▶ Introducció

Fa uns anys, tampoc tants, des d'allà on s'endinsara qualsevol persona a Aldaia sempre percebia la visió dels seus

fumerals industrials de rajola. Hui dia, els que queden en peus recauen en la part més septentrional i oriental del municipi. (Figura 1 i 1a).

1 *Perfil oest del municipi des de la CV-408.*

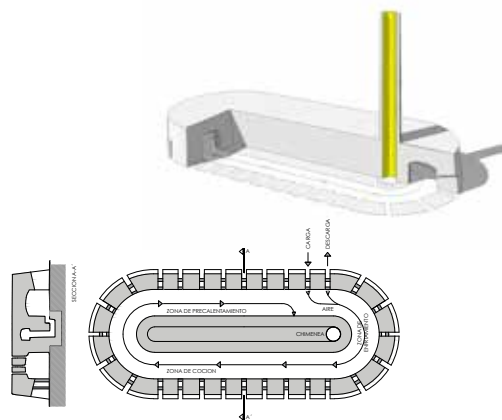
1a *Perfil d'entrada d'Aldaia des de CV-408.*

2 *Perfil dels fumerals de Foios des de la xemeneia de Bonet Trencó a Alfara del Patriarca.*

No és Aldaia coneguda precisament pel seu caràcter industrial, més enllà del tradicional ventall o palmito, no obstant això, la necessitat de rajola per a dur a terme els diferents plans d'expansió de la capital, l'Eixample de València, va fer que al seu voltant fructificaren les indústries dedicades a la fabricació de productes ceràmics, teules, rajoles, etc. I els aldaiers es van aprofitar d'això. També llocs com Alfara del Patriarca, Paiporta o Foios es van omplir de pinacles fumejants que hui encara perviuen. (Figura 2).

La major part dels fumerals aldaiers en peus formaven part de complexos industrials dotats d'un forn, de grans dimensions, anomenats forns Hoffman. Es tracta d'edificacions amb mesures d'aproximadament 50 x 9 metres, amb planta rectangular exterior i forma semicircular en els extrems a l'interior del forn, que al seu torn té un espai amb forma de volta de recorregut tancat, amb orificis en la part superior per a aplicar la calor (Figura 3). Pot tindre una sola altura o dues, encara que els casos dels encara existents a Aldaia en manifesten dos (Figura 4).

3 Esquema de forn Hoffman amb una possible ubicació de fumeral

4 Rajolar de Vicente Olmos.

Els fumerals poden estar situats sobre l'edifici a la seua part central, que és buida a l'interior, o bé, a l'exterior, en la part frontal, com els casos del rajolar d'Aleix i Ceràmica Aldayense (Figura 5), o en el lateral com el rajolar de Vicente Olmos.

Per ser un dels municipis amb major nombre d'elements del patrimoni del fum en peus, amb un potencial turisme industrial a generar, encara que només tres d'ells¹ apareixen en el catàleg digital de béns etnològics de la Generalitat Valenciana, creiem necessari dedicar-li un espai per a participar dels seus valors arquitectònics, històrics, socials i culturals.

1. Dels tres fumerals que apareixen en el catàleg, un ja està derrocat, el fumeral de Mobles Mocholí.

5 *Rajolar LLombay
Cooperativa o Cerámica
Aldayense.*

▶ 1

Els fumerals industrials de rajola

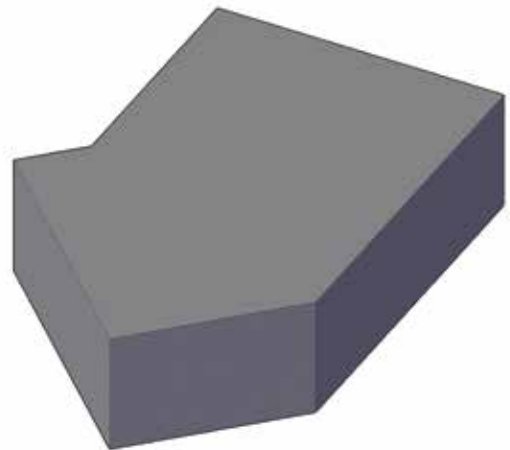
*La rajola utilitzada en la construcció dels
fumerals és massissa en forma d'hexaèdre,
fabricada a mà.*

1.1. Característiques dels fumerals industrials de rajola d'Aldaia

El fumeral, tub vertical amb pendent que disminueix de secció conforme guanya alçada, complia una doble finalitat. D'una banda, desplaçar els fums nocius a una altura suficient per a evitar problemes als éssers vius, i d'altra, augmentar el tir millorant la combustió gràcies al corrent generat per la diferència de densitats entre l'aire calent i fred, a l'interior del tub.

El fumeral aldaier, construït en diferents dècades, però totes en el segle xx, posseeix un fust de secció transversal octogonal, característic del fumeral construït per l'escola valenciana.

A excepció del fumeral de l'empresa Sal y Compañía, únic dels mantinguts en peus que no pertanyia a una rajoleria, l'altura dels fumerals és considerable, superant els trenta metres, donat el gran tir que necessitaven els forns de ceràmica als quals servien. La facilitat de fabricació, el baix preu del material i la manejabilitat de la peça, van fer que la rajola fóra el material base per a la seua construcció. La rajola utilitzada és massissa, paral·lelepípedica (en forma d'hexaedre), fabricada a mà amb una gradeta o motle, les dimensions del qual són d'uns 24x12x4,5 cm, i amb rajoles aplantillades amb una forma tal que generen un angle de 135° per a les cantonades de seccions octogonals (Figura 6). Aquestes rajoles

ceràmiques de colors clars, rosats o crema, estan preses amb morter de calç, amb àrids fins de diferents granulometries fins als 4mm de gruix, que difereixen d'uns fumerals a altres (Figura 7). Els fumerals més moderns, com el de Sal y Compañía, gaudeixen ja de rajoles extrudides i/o premsades mecànicament, sent alguns fins i tot perforats.

Les bases de secció transversal quadrada (fumeral del rajolar de Vicente Olmos, fumeral del rajolar de La Captiva, fumeral de Ceràmica Adayense, fumeral del rajolar d'Aleix) (Figures 8-11) o octogonal (fumeral del rajolar de Cayetano Cànoves, fumeral de l'Alqueria Dolores) (Figura 12) tenen un podi, de màxim un metre d'altura i dimensió una mica més

7 Morter amb àrid de bastant grandària en el fumeral del rajolar de Cayetano Cànoves.

8-12

Bases dels fumerals dels rajolars de Vicente Olmos, La Cautiva, Aleix, Cerámica Aldayense i Cayetano Cánoves.

gran que el cos central, una obertura en arc de mig punt en els casos en els quals és visible (Figura 13), un cos recte amb arracada, excepte en el rajolar de la Captiva o del Bollo, i una cornisa simple de

filades corregudes (Figura 14), excepte el rajolar del Bollo amb dentell simple (Figura 15), i en el rajolar de Vicente Olmos amb dentell doble i separada la dimensió de la fumada d'una rajola (Figura 16).

13 *Arc d'entrada
al rajolar d'Aleix.*

14 *Rajolar de
Cayetano Cánoves.*

15 *Rajolar de La Cautiva o del Bollo.*

16 *Rajolar de Vicente Olmos.*

La transició de base quadrada a fust octogonal es duu a terme a través d'unes petxines escalonades triangulars, que en el fumeral del rajolar del Bollo adquireix certa curvatura (Figura 17), encara que sense revestir.

17 *Petxina corba en el rajolar de La Cautiva o del Bollo.*

Respecte a les corones, malgrat els danys que manifesten algunes d'elles, mantenen totes les seues parts: imposta de filades corregudes, cos central amb forma fulla de tabac, és a dir, oberta com el calze d'una flor, i recta quasi a parts iguals; cornisa de filades simples o dentell i filtre, és a dir, l'estrenyiment per on finalment s'expel·lia el fum a l'atmosfera.

(Figures 18-24).

18 *Corona en fulla de tabac sense enfonsats i amb peces de cantoneres formant la cornisa. Fumeral del rajolar de Cayetano Cánoves.*

19 *Corona molt estilitzada en forma de fulla de tabac. Fumeral del rajolar de Vicente Olmos.*

20 Corona en fulla de tabac amb enfonsats. Fumeral del rajolar de La Captiva.

21 Corona recta sense enfonsats, amb filades simples en imposta i cornisa, en la qual destaca el detall de la banda del bordó amb rajoles cantoneres a sardinell. Fumeral de rajolar d'Aleix.

22 Corona en fulla de tabac amb enfonsats revestits en cremallera, amb filades simples en imposta i cornisa. Fumeral de l'Alqueria Dolores.

23 Corona recta sense enfonsats, amb filades simples en imposta i cornisa, que remata amb peça de cantonera a plec de llibre formant el bordó. Fumeral de Cerámica Aldayense.

24 Corona recta sense enfonsats, amb filades simples en imposta i cornisa, destaca el detall de la banda del bordó. Fumeral de Sal y Compañía.

1.2. Un passeig pels fumerals aldaiers

FUMERAL DEL RAJOLAR DE CAYETANO CÁNOVES

Emplaçament:

Carrer Pujadeta del Sord

Coordenades:

X: 717868,48; Y:4371923,38

Actualment es troba en terreny urbà de propietat municipal, en l'exterior d'una indústria envoltada per una tanca i amb vegetació al seu voltant.

Fumeral de gran port, de base i fust octogonals, on la seua canya presenta una accentuada inclinació des de la cornisa de filades corregudes fins a la seua corona en forma de fulla de tabac. No presenta cap tipus de decoració o canvi cromàtic en les seues rajoles, sent el seu únic element distintiu la seua cornisa i corona.

El fumeral, de mestre constructor desconegut, té característiques similars als construïts per la família Goig d'Alzira, com el dentell² amb peça cantonera que pot observar-se en la cornisa de la corona del molí del Cercadillo de Bunyol.

El seu estat de conservació és bo, encara que presenta ennegriment a causa del fum, una lleugera inclinació del fust i fissuració en l'últim terç. Les humitats apareixen també en la base del fumeral.

2. Ordenació de la rajola a força d'enfonsats i ressaltats del fumeral, formant un joc de llums i ombres de caràcter ornamental.

FUMERAL DE LA RAJOLERIA DE VICENTE OLMOS

Emplaçament:

Carrer Coladors, núm. 51.

Coordenades:

X: 718545,35; Y: 4371807,36

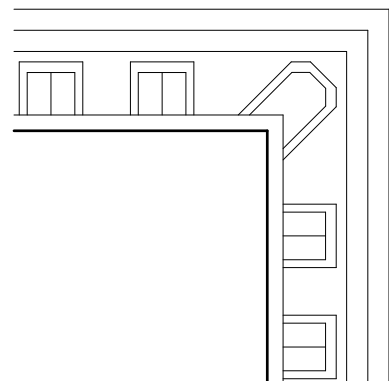
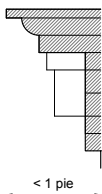
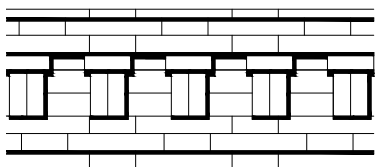
Encara que la data que apareix en el cadastre és de 1957 i pot portar a malentesos, la veritat és que el fumeral la rajoleria ja apareixen en una fotografia d'un vol datat en 1956. El fumeral es troba dins d'un complex, actualment dedicat a l'aparcament de vehicles diversos, on encara existeix l'edificació del forn Hoffman.

El fumeral de base de secció quadrada sense pendent, separat del forn alguns metres i en posició lateral respecte del mateix, construït en rajola de color rosat i aparell flamenc³, està confinat per construccions laterals, que oculten l'entrada a l'interior d'aquest. La seua cornisa és de característica eminentment valenciana amb dentell apariat en T, és

a dir, cada dentell està format per dues rajoles recolzades en el seu cant i cobert per un tercer sobre taula, separats cada conjunt una distància de dos gruixos de rajola. Un podi dóna pas a la transició escalonada que transforma la secció quadrada en octogonal del fust. Destaca la coloració vermellosa de les rajoles cantoneres del fust en els dos últims terços del mateix. La corona en fulla de tabac és molt estilitzada i acaba en bordó convex que fa esvarar l'aigua perquè no quede estancada sobre la cornisa d'aquesta corona. Presenta lleugera inclinació cap a l'oest en el seu últim terç, amb ennegriment cap al sud en les seues peces centrals. La seua lesió més recognoscible és una fissura vertical que recorre tot el seu fust.

3. Aparell que alterna la rajola en posició de soga i al través en la mateixa filada, quedant travada la junta en la següent filada; és a dir, les juntes en vertical no coincideixen i les peces queden centrades respecte de la filada següent.

FUMERAL DE LA RAJOLERIA LA CAUTIVA (O DEL BOLLO)

Emplaçament:

Sant Onofre, núm. 15

Coordenades:

X: 718667,19; Y: 4372142,32

El fumeral que es trobava en posició lateral respecte del forn ceràmic i separat d'ell, es troba actualment exempt, en un solar en el qual no existeix cap construcció i amb abundant vegetació i enderrocs.

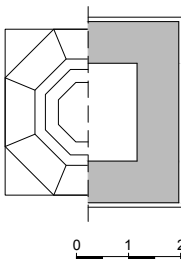
Rajoleria de data desconeguda, però probablement de principis del segle XX, pertanyent a la família Sanchis, de malnom "Els Bollos", on va arribar a treballar l'advocat Jose María Sanchis (1903-1980), el qual va castellanitzar el seu cognom Sanchis), que va ser testaferro del general Franco i va estar casat amb Enriqueta Bordiú.

Presenta el fumeral una base de planta quadrada recta, sense arracada, amb aparell flamenc i obertura oculta, que exhibeix la seua cornisa amb un dentell individual afectat per construccions

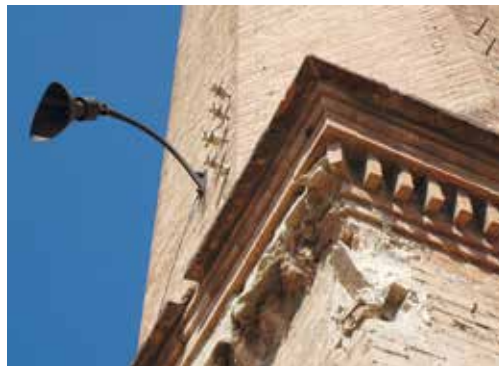
anterior ja derrocades. La seua planta quadrada fa la transició a fust octogonal mitjançant petxines triangulars corbades, sense revestir, que recorden una altre fumeral a València també de principis de segle, el fumeral de la paperera Layana.

La corona, malgrat la seua difícil apreciació per estar ennegrida per una patina fosca pròpia dels fums, té una lleugera forma de fulla de tabac amb enfonsats en cremallera⁴ i rematada superior en arc.

L'estat de conservació que mostra és bo, malgrat la inclinació del fust i corona cap al nord, la clivella longitudinal en cara oest de fust, la cornisa afectada per construccions anterior ja derrocades, així com elements impropis de restes d'edificacions prèvies. Les quatre cares de la seua base presenten grafit.

4. El perímetre manté senceres les rajoles, les quals, en estar travades, presenten sortints i entrants, molt marcats per les ombres que produeixen en quedar la part central enfonsada.

FUMERAL DE L'EMPRESA DE FUSTES SAL Y COMPAÑÍA

Emplaçament:

Sant Onofre, núm. 15

Coordenades:

X: 719002,69; Y: 4372739,45

El fumeral forma part d'un conjunt format per una sèrie de naus industrials, dedicades al sector de la fusta que, com a curiositat, pertany a dos municipis, Quart de Poblet i Aldaia, quedant el fumeral en la zona aldaiera. El fumeral emergeix de la coberta d'una de les naus, adossada a una edificació de major altura. La primera nau construïda va ser la que alberga precisament el fumeral, que segons el cadastre podria haver sigut construït en 1963.

El fumeral d'escassa altura, a penes pot observar-se des de l'exterior. Compta amb rajoles de color crema i canoneres de coloració rogenca, així com un bordó amb forma convexa molt marcat en color clar. El cos de corona és recte precedit d'una imposta simple de filades corregudes, igual que la cornisa d'aquesta. El filtre manté aquesta secció que el cos de corona. Si s'ha de jutjar pel morter la col·locació del parallamps i aïlladors per al cable, ha sigut posterior a la construcció del fumeral.

Pel que es pot apreciar, l'estat del fumeral és excel·lent, no està afectat per grans corrents d'aire i està protegit per les edificacions circumdants a causa de la seua escassa altura.

L'única lesió apreciable és el desprendiment de part del morter que fa les vegades de bordó, sobre la cornisa de la corona. L'observació de morter de ciment en la fixació del parallamps i aïlladors del cable fan pensar en la possibilitat de pèrdues de material per a fixar els ancoratges.

FUMERAL DE LA RAJOLERIA D'ALEIX

Emplaçament:

Polígon 12, Parcel·la 217

Coordenades:

X: 720035,88; Y: 4371590,86

El fumeral es troba al costat del clos del Camí de Fondo, acompanyat de l'antic forn Hoffman de 50 x 10 metres, que se situa en la seua part posterior. La vegetació creix sense control al seu voltant.

El rajolar va ser construït per una sèrie de socis que havien marxat a Saragossa per a aprendre l'ofici. Un d'ells, Alejo Cervera Tárrega (1939-1981), li va donar nom a la instal·lació. Va estar en funcionament fins a 1982. Amb la seua primera fornada es van fabricar les rajoles del cementeri antic d'Aldaia.

El fumeral té una base de planta quadrada construïda en aparell anglés⁵ i fust octogonal que presenta un estat molt diferent segons les seues orientacions. La base sense pendent manifesta un podi interromput per l'arc d'entrada de mig punt en orientació sud. El trànsit entre la seua base quadrada i el fust es realitza mitjançant petxines triangulars

escalonades sobre un podi que naix en la part superior d'una pronunciada cornisa de filades corregudes. El seu interior presenta un escalonat alternat amb esglaons metàl·lics d'acer en forma de "O".

Cal ressaltar l'alt grau de deteriorament de la seua cara oest on s'aprecia una obertura considerable des del filtre fins a més del segon terç del seu fust, presentant un lleuger ennegriment de l'últim terç i filtre. Important és la inclinació del fust cap al sud-oest. En la seua base es pot observar la falta de morter entre juntes, fins a la part de damunt de la rosca de l'obertura.

5. Filades alternes amb rajoles col·locades a soga i al través, travant la junta.

FUMERAL DE L'ALQUERIA DOLORES

Emplaçament:

Carrer Alqueria Dolores, s/n

Coordenades:

X: 720181,53; Y: 437928,78

Actualment el fumeral es troba situat a l'interior d'una edificació industrial i la seua base octogonal s'endevina després d'un mur revestit de taulells. Només són visibles el fust i corona que sobreïxen per damunt de la coberta de l'edificació. La corona té forma de fulla de tabac amb enfonsats revestits de morter de perfil en cremallera i imposta i cornisa senzilles. Encara que el fumeral no destaca per la seua altura, cal esmentar com un dels pocs recursos ornamentals empleats, el canvi de coloració de les seues rajoles cantoneres en la formació del fust.

L'estat de conservació és bo, encara que s'observa una inusual clivella horitzontal en la corona.

L'últim ús conegut de la instal·lació industrial va ser la manipulació de sèpies, alguns entrevistats afirmen que mai va ser un rajolar.

FUMERAL DEL RAJOLAR LLOMBAY COOPERATIVA O CERÁMICA ALDAYENSE

Emplaçament:

Polígon 12, parcel·la 7.000.

Coordenades:

X: 720135,57; Y: 4371855,70

El fumeral està situat al costat del forn Hoffman que va donar servei a aquesta indústria rajolera. Actualment està envoltada d'altres edificacions industrials de menor altura i el seu ús està destinat a una activitat lúdica. En entrevista realitzada al seu anterior propietari, ja mort, va relatar que va ser construïda per un constructor de Torrent. Abans de denominar-se Cerámica Aldayense el nom de l'empresa era Llombai Cooperativa.

El fumeral, de gran port, crida l'atenció pel color ennegrit de tota la seua superfície. Presenta base quadrada d'inclinació variable fins a la cornisa, formada per una filada a plec de llibre sobre cant, sobre filades corregudes, on s'estableix el trànsit de la seua base quadrada al fust octogonal mitjançant petxines triangulars escalonades. En la base s'ha practicat una obertura horitzontal en un dels laterals per a introduir una xapa que fa les vegades de tap de fums. Les edificacions es

disposen adjacents a la seua base pel que impedeixen apreciar la seua obertura. La corona, de cos recte, es remata amb una cornisa de filades corregudes amb filada a plec de llibre de rajola cantonera, formant el bordó.

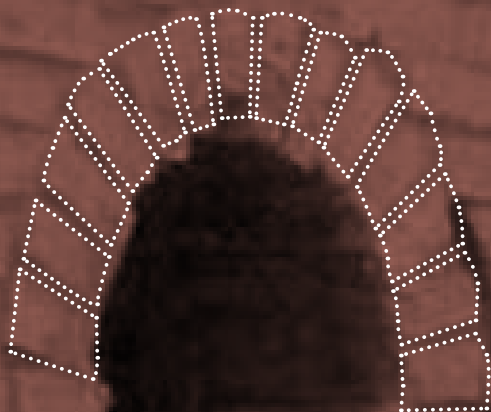
A causa de la caiguda d'un llamp el seu fust i corona han quedat afectats amb el despreniment de peces de rajola i, per punt, amb una disminució de la seua secció resistent.

► 2

Patrimoni del fum aldaier desaparegut

Fumeral de la fàbrica de Custodio Camp

Com en el cas del rajolar d'Aleix, el fumeral
s'ubicava al front del forn, que pareix
tindre dos altures.

25 *Rajoleria de Custodio Camp. Font: Arxiu Vicente Camp.*

Fumeral de la fàbrica Muebles Mocholí

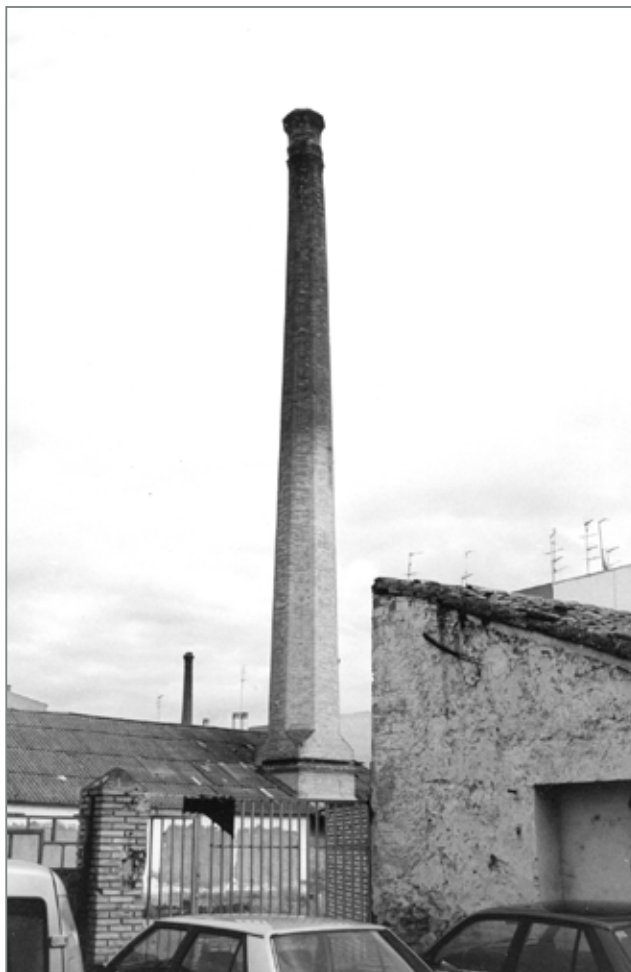
Situada la fàbrica al carrer Velázquez, el fumeral no va ser construït fins al voltant de l'any 1956, ja que no apareix en una fotografia del vol del municipi d'aqueixa data.

Fumeral de fust quadrat, d'escassa altura, amb una esvelta base on s'aprecien l'obertura d'entrada i la del conducte de fums amb sengles arcs de mig punt.

26 *Fumeral de la fàbrica de Muebles Mocholí. Font: Fitxa Generalitat Valenciana*

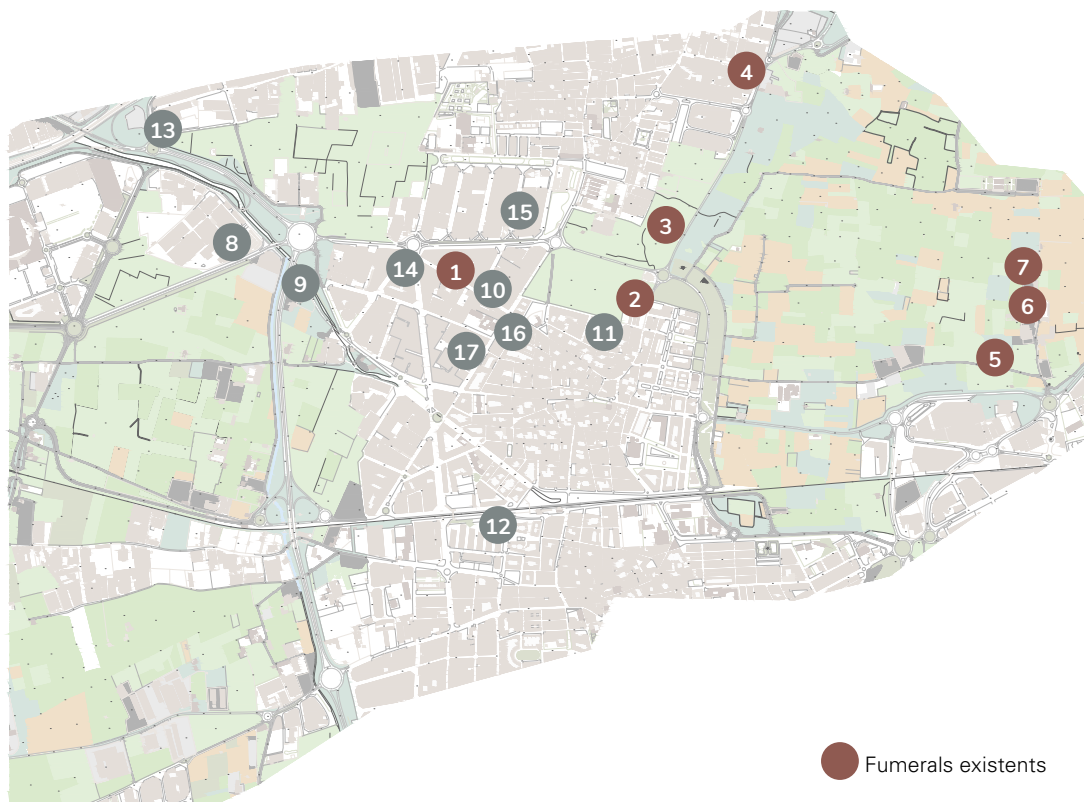
Fumeral del rajolar Petra

27 *Fumeral del rajolar Petra.*
Font: Rafael Calero.

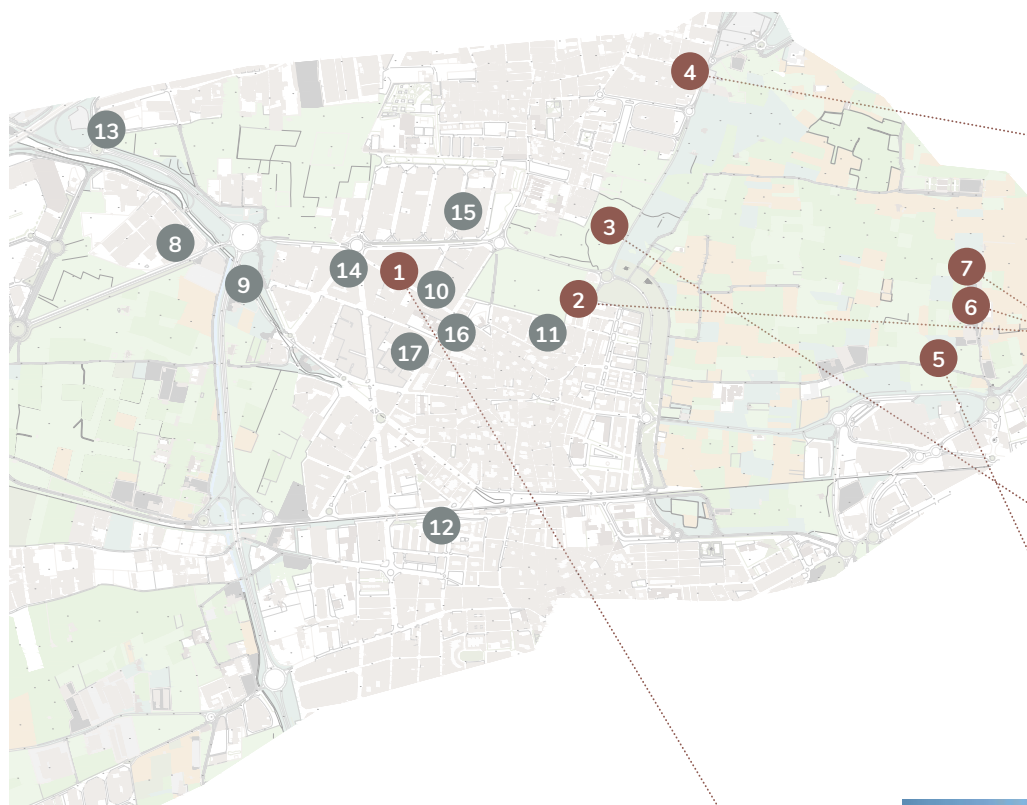
▶ 3

**Catàleg de fumerals
industrials de rajola**

ALDAIA

● Fumerals existents

● Fumerals derrocats

● Fumerals existents ● Fumerals derrocats

Fumerals derrocats

- 8 Fumeral Rajolar Gloria Ferre Folgado
- 9 Fumeral Rajolar Ramón Martínez
- 10 Fumeral Rajolar Custodio Camp
- 11 Fumeral Rajolar de Petra
- 12 Fumeral fàbrica Muebles Mocholí

- 13 Fumeral Rajolar Miguel Torrent
- 14 Fumeral Rajolar de Ros o Palarda
- 15 Fumeral Rajolar Herminio Mateu
- 16 Fumeral Rajolar Bayona
- 17 Fumeral Rajolar Balaguer

1 Fumeral Rajolar Cayetano Cànoves

Fumerals existents

2 Fumeral Rajolar
Vicente Olmos

4 Fumeral
de Sal y Compañía

7 Fumeral Rajolar
Aldayense

6 Fumeral Rajolar
Llombai

5 Fumeral Rajolar
d'Aleix

3 Fumeral Rajolar
La Cautiva o del Bollo

BIBLIOGRAFIA

BESÓ ROS, A. (2008). *El patrimoni arquitectònic industrial valencià*. Revista Valenciana d'Etnologia núm. 3

CALERO, R. (1998). *Las chimeneas de ladrillo cerámico*. Escuela Universitaria de Arquitectura Técnica de Valencia.

LÓPEZ PATIÑO, G. (2013). *Chimeneas industriales de fábrica de ladrillo en el Levante y Sureste español. Influencia sobre otros territorios. Estudio y análisis de las tipologías constructivas* [Tesis doctoral]. Editorial Universitat Politècnica de València. doi:10.4995/Thesis/10251/33181.

MARTÍNEZ, F. (2000) *Memorias de la Casa del Bollo*. El País

RUIZ, A. (2008). *Caminos de la memoria: (historia del Barrio del Cristo)*. Quart: Asociación de Vecinos del Barrio del Cristo.

SÁNCHEZ SOLER, M. (2007) *Ricos por la guerra de España: el enriquecimiento de la oligarquía franquista desde 1936 hasta la transición*. Editorial Raíces

Chimeneas de Aldaia

Las chimeneas industriales de ladrillo han formado parte del paisaje de Aldaia desde principios del siglo xx. En la actualidad sólo siete de ellas se mantienen en pie, concentradas en la periferia del núcleo urbano y en el extremo más oriental del municipio, sin embargo, llegaron a alcanzar hasta un número de 17, llegando a construirse dos de ellas casi en la década de los sesenta del siglo pasado.

La chimenea industrial, que históricamente aparece en escena con el desarrollo de la máquina de vapor, es un tubo vertical hueco con pendiente interior y exterior cuya sección transversal adopta una forma poligonal, generalizada en un octógono en el caso de la Comunidad Valenciana. Ideada con una doble función, la de expeler los humos a altura suficiente para evitar perjuicio a los seres vivos y la de aumentar el tiro mediante la diferencia de densidades entre el aire caliente y frío, se ejecuta con un material de materia prima de fácil obtención y ejecución, barato, y manejable por un operario, el ladrillo, que puede ser fabricado de manera manual o mecánica.

La mayoría de ellas han pertenecido a ladrilleras que se encargaron de fabricar productos para construir la expansión de la gran urbe, Valencia. Estos complejos

industriales cerámicos estaban compuestos de un horno Hoffman, edificación en una o dos plantas de forma alargada y recorrido abovedado cerrado con una serie de aberturas laterales para introducir la carga de ladrillos, una zona cubierta para almacenaje y secado de los productos, y una chimenea, que puede estar sobre el horno o separada de él, en el frente, o en el lateral del mismo.

La chimenea aldayense no posee unas características distintas a las del resto de la Comunidad Valenciana. Obedece a una estructura simple de **corona**, por donde salen los humos y con formas diferentes, abiertas como un cáliz o con el cuerpo recto, seguida de **fuste** de forma octogonal, que es el tubo largo y esbelto por donde circula el humo en ascenso, y **base**, de sección cuadrada u octogonal, ensanchamiento que comunica el fuste con el terreno. Elementos no visibles son las cimentaciones, que transmiten las cargas al terreno y los conductos de humo que comunican las calderas con la chimenea. Los ladrillos utilizados son el típico paralelepípedo, macizo, y uno aplastado con dos brazos que forman un ángulo de 135°.

Se muestran en este opúsculo todas y cada una de las chimeneas que se mantienen, y además se han localizado y emplazado en plano actual todas las

que hubo y ya han desaparecido. El valor histórico, arquitectónico y cultural que ofrecen las chimeneas industriales de ladrillo de Aldaia ha de ser tenido en cuenta, por el turismo industrial que pueden generar, junto a otros elementos y edificios industriales de interés que posee el municipio. Es por ello tarea de los aldayenses cuidar, proteger, respetar y hacer respetar tan desconocido patrimonio y que tanto bien puede aparejar para su municipio.

Chimneys of Aldaia

The brick industrial chimneys to be found dotted around the area have been a part of the landscape of Aldaia since the early twentieth century. Sadly, only seven of the magnificent structures are still standing, concentrated on the outskirts of the urban core and in the easternmost part of the Municipality. In the past, Aldaia had 17 of these chimneys, built over a timespan of 60 years with the last two being built in the early part of the 1960's.

The industrial chimney, which historically appears on the scene with the development of steam engine, is generally a vertical hollow passage with an inner and outer slope whose crosssection is of a polygonal shape, usually octagonal in the case of the Valencian Community.

Designed with a dual function of expelling the smoke at a sufficient height to avoid injury by smoke inhalation and also increasing the draught, caused by the difference in density between hot and cold air, the structure was built with brick, a raw material that could be easily obtained, cheap, and manageable by an operator which can be manufactured manually or mechanically.

The bricks were manufactured manually or mechanically, mostly by brickworks that were meeting the

demands for building supplies that would build the expansion of the great city of Valencia.

These complex ceramic kilns were composed several sections. Firstly the Hoffman furnace built with one or two levels, elongated in shape and having a closed vaulted corridor with a series of side openings where the bricks were loaded and stacked. Then there is the covered area for the storage and drying of the bricks. Finally we have the most iconic part, the chimney itself, which could be directly over the oven or indeed separated from it, to the front, or to the side thereof.

The Aldayen chimney does not differ from other chimney designs from the rest of the Valencian Community. It follows a simple crown structure with different possible forms, opening like a chalice or having a straight form. This is then followed by an octagonal vertical passage, which is the long, slender shaft through which a vortex is created, circulating and expelling the smoke from the top. Finally there is a square or octagonal base section, widening as it rises, connecting the shaft with the ground level.

Some elements which are not visible are the foundations, which carry the enormous weight of the structure. There are also the exhaust pipes that connect to firepit to the boilers. The bricks used are

the traditional solid ceramic brick using various styles of brick laying patterns.

This booklet shows each and every one of the chimneys still standing in the area. In addition, the location site of both the existing and demolished chimneys have been marked. The historical, architectural and cultural importance of these industrial chimneys must be considered for the industrial tourism that they can generate, in a context including other elements and industrial buildings of interest in the municipality. It is for this reason that the people of Aldaya have a duty of care to protect, respect and make known this much overlooked but no less important patrimonial resource.

Col·lecció Llotgeta de Patrimoni Local

- ▶ **1** Els colors de l'aire. L'art del palmito a Aldaia
- ▶ **2** Arquitectura i art cristià a Aldaia.
Història i iconografia dels temples de culte
- ▶ **3** Fumerals d'Aldaia

Col·lecció Llotgeta de Patrimoni Local

3

Aldaia mostra el seu patrimoni industrial al món a través dels seus fumerals, una indústria que va ser, la ceràmica, i ja no existeix, però que s'obstina que no s'oblidi. I per això aquest opuscle, perquè a través del seu text i fotografies farà que es conega no sols el fumeral, sinó també el rajolar, i que aquest patrimoni es respecte, es cuide i s'estime com a propi.

Aldaia muestra su patrimonio industrial al mundo a través de sus chimeneas, una industria que fue, la cerámica, y ya no existe, pero que se empeña en que no se olvide. Y por ello este opúsculo, porque a través de su texto y fotografía hará que se conozca no sólo la chimenea, sino el ladrillar y se respete, se cuide y se ame como propio.

